

TÜRKİYE'DE CUMHURİYETİN İLANININ İRAN'DAKİ YANSIMALARI

Kamuran KARABALIK*

Öz

Mustafa Kemal'in Millî Mücadele yıllarındaki başarıları İran'da hem Rıza Han'ı hem de destekçilerini derinden etkiliyordu. Rıza Han ve destekçilerine göre Mustafa Kemal, önemli bir savaş kahramanı ve komutandı. Dolayısıyla Rıza Han için Mustafa Kemal, bir rol modeldi. Mustafa Kemal'in, Rıza Han üzerindeki ilk önemli etkisi cumhuriyetin ilanı konusunda görüldü. 29 Ekim 1923'te Türkiye'de cumhuriyet ilan edildikten sonra gerek Mustafa Kemal'in telkinleri ve gerekse İran halkı arasında Kaçar Hanedanlığına karşı duyulan hoşnutsuzluk neticesinde Rıza Han da İran'da cumhuriyetin ilan edilmesi için harekete geçti. Rıza Han ve destekçilerine göre ilerleme, ancak şahlık despotizminin yıkılması neticesinde gerçekleşecekti. Bu amaçla İran'da cumhuriyet lehinde kampanyalar başlatan Rıza Han; aydınlar, genç liberaller, gazeteciler ve başka birçok kesim tarafından desteklendi. Fakat Nevruz Bayramı'nda ilan edilmesi (21 Mart 1924) planlanan cumhuriyet, ulemanın başını çektiği muhalif kesimin itirazları sonucu başarısız oldu. Muhalifler, cumhuriyetin İslam'a aykırı olduğunu, Rus yayılmacılığına kapı aralayacağını ve İngiliz taraftarlarının bir fikri olduğunu düşündüklerinden karşı çıktılar. Bu çalışmanın amacı, 29 Ekim 1923'te Türkiye'de cumhuriyet ilan edildikten sonra İran'daki yansımalarını kaynaklar ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, İran, Mustafa Kemal, Rıza Han, Cumhuriyetin İlanı*

Abstract

Reflections of the Proclamation of the Republic in Turkey in Iran

Mustafa Kemal's achievements during the years of the War of Independence deeply affected both Rıza Khan and his supporters in Iran. According to Rıza Khan and his supporters, Mustafa Kemal was an important war hero and commander. For this reason, Mustafa Kemal was a role model for Rıza Khan. The first important influence of Mustafa Kemal on Rıza Khan was seen in the proclamation of the republic. After the republic was proclaimed in Turkey on October 29, 1923, as a result of both the indoctrination of Mustafa Kemal and the discontent among the Iranian people

* Araş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak. E-posta: kamurankbalik@gmail.com ORCID: 0000-0003-4703-8412
(Makale Gönderim Tarihi: 19.09.2023 - Makale Kabul Tarihi: 26.12.2023)

against the Qajar Dynasty, Rıza Khan took action for the declaration of the republic in Iran. According to Rıza Khan and his supporters, progress would only take place as a result of the destruction of the shah despotism. For this purpose, Rıza Khan, who started campaigns in favor of the republic in Iran; was supported by intellectuals, young liberals, journalists and many others. However, the republic, which was planned to be declared on the Newroz Festival (March 21, 1924), failed as a result of the objections of the opposition led by the ulema. Opponents objected because they thought the republic was against Islam, would open the door to Russian expansionism, and that the British supporters had an opinion. The aim of this study is to examine its reflections in Iran after the proclamation of the republic in Turkey on October 29, 1923, in the light of sources.

Key words: *Turkey, Iran, Mustafa Kemal, Rıza Khan, Proclamation of the Republic,*

GİRİŞ

Batı karşısında geri kalan Osmanlı ve İran’da başlayan modernleşmenin temelleri 16. yüzyıla dayanmaktadır. Fakat Osmanlı açısından bakıldığında coğrafi olarak Batı’ya daha yakın olması siyasi, askeri ve iktisadi etkileşimin İran’a göre daha yoğun olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Batı’daki söz konusu gelişmeler, İran’dan ziyade Osmanlı’da daha erken hissedilmiştir¹. Ancak her iki ülkede de ağırlıklı olarak modernleşme 19. yüzyılda başlamıştır. Bu durumun en önemli sebebi hem Osmanlı’da hem de İran’da 19. yüzyılın siyasi anlamda sıkıntılı ve zorlu geçmesidir. Her iki ülkenin de aydın kesimi bu zorlu ve sıkıntılı süreçten ancak çağın gereklerine uygun modern dönüşümler yapıldığı takdirde başarılı olunabileceğini dile getirmişlerdir². Dolayısıyla Osmanlı ve İran’daki modernleşme çabaları siyasal kaygılardan ortaya çıkmıştır. Bu kaygıları ilk fark eden Türk aydınları, Batı’yı örnek alarak modernleşme yöntem ve uygulamalarını harekete geçirmişlerdir. İran’da ise Batı ve Rusya’nın yanında Türk örneği ön plana çıkmıştır. İran’ın önde gelen modernleşme taraftarları siyasi elitlerinin ve aydınlarının birçoğu Türk aydınlarının çabalarını yakından görmüş; bu uygulamaları ülkelerine taşımış ve siyasal ortamın imkânları dâhilinde hayata geçirmişlerdir³.

Hem Osmanlı’da hem de İran’da temellerinin 16. yüzyılda atıldığı ve yoğun olarak 19. yüzyılda başlayan asıl modernleşme çabaları ise yeni rejimlerin temellerinin atıldığı Atatürk ve Rıza Han⁴ döneminde oldu⁵. Fakat Rıza Han, vatanın kurtarılması fikriyle ortaya atılsa da Mustafa Kemal’den farklı olarak İngiltere’nin desteğini alıyordu. Nitekim Rıza Han, İngilizlerin desteğiyle orduda bir subayken Şubat 1921’de bir darbe ile İran’da

¹ Gürakar 2012, s. 301.

² Metin 2018, s. 81,

³ Çamurcu 2000, s. 91-92.

⁴ 1878’de doğan Rıza Han, henüz 15 yaşındayken Kazak Tugayına katıldı. Orduda hızla yükselen Rıza Han, 1921 yılında bir darbe neticesinde Savaş Bakanlığına yükseldi. Kaçar Hanedanlığına rağmen yönetim kademesinde hızla yükselen Rıza Han, 1924’te İran Başbakanı oldu. 12 Aralık 1925’te İran Meclisi’nin aldığı karar neticesinde Ahmed Şah’ın ve Kaçar Hanedanlığının tahtan uzaklaştırılması ile İran’ın yeni şahı oldu ve 25 Nisan 1926’da da taç giydi. Ayrıntılı bilgi için bknz: Mekki, 1323. Bu bilgiler ışığında 12 Aralık 1925 yılına kadar olan dönem için kendisini “han” olarak, daha sonraki tarihler için ise “şah” olarak anmak gerekiyor.

⁵ Metin 2018, s. 81.

hâkimiyeti ele geçirdi⁶. Aynı dönemde Mustafa Kemal, işgal güçleri ile mücadele ederken, Rıza Han da 1922’de ülkenin Azerbaycan, Gilan ve Horasan gibi farklı yerlerinde ortaya çıkan isyanları bastırmaya çalışıyordu. Çünkü Rıza Han’ın amacı, “güçlü, birliğini sağlamış, merkezden yönetilen, modern ve gerçekten bağımsız, topraklarını korumaya muktedir ve ülkede düzeni sağlayabilecek bir devlet yaratmaktı”⁷.

Mustafa Kemal ve Rıza Han, önemli bir güç haline geldikten sonra toplumun modernleşmesi için çalışmaya başladılar. Bu modernleşme çalışmaları bağlamında ordunun ve bürokrasinin iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu aşamada Mustafa Kemal, önündeki engelleri daha önce aştığı için faaliyetleri Rıza Han’a örnek oluyordu⁸. Nitekim Mustafa Kemal’in bir cumhuriyet idaresinin kurulmasına yol açan çabalarının öyküsü hem Rıza Han’ı hem de destekçilerini derinden etkiliyordu. Rıza Han ve destekçilerinin gözünde Mustafa Kemal hem bir savaş kahramanı hem de emperyalist güçlere karşı dimdik durup ayrılıkçıları ezen eğitimli bir asker ve iradeli bir liderdi⁹. Bu amaçla Mustafa Kemal’in yaptığı devrimler Rıza Han için psikolojik bir destek mahiyetindeydi. Kısacası Rıza Han’ın İran’ı için Mustafa Kemal’in Türkiye’si bir rol model ülkeydi. Bu aşamada Türk modelinin ilk etkisi cumhuriyet konusunda görüldü¹⁰. Nitekim 29 Ekim 1923’te Türkiye’de cumhuriyet ilan edildikten kısa bir süre sonra İran’da etkisini gösterdi. Rıza Han’ın İran’da da cumhuriyet idaresi kurma fikri İran toplumunu cumhuriyet taraftarları ve muhalifler olarak iki gruba ayırdı. Cumhuriyet taraftarları, İran’daki Kaçar hâkimiyetinin sona erdirilmesini isterlerken, ilerlemenin ise ancak şahlık despotizminin ve yabancı emperyalizmin zincirlerinin kırılması yoluyla sağlanacağına inanıyorlardı. Ayrıca cumhuriyet taraftarları, modern güçlü ve gelişmiş bir İran’ın inşası için anayasacılığı, laikliği ve antiemperyalizmi temel araçlar olarak görüyorlardı. Ulemanın başını çektiği muhalifler ise cumhuriyet fikrine; İngiliz destekli olması, İslam’a uygun olmaması ve en önemlisi de Batı ve Batılı kaynaklı olması gibi nedenlerle karşı çıkıyorlardı. Bu sebeple muhalif kesimin önde gelenlerinden din adamları cumhuriyet fikrine büyük tepki gösterdiler. Nitekim din adamlarının bu tepkileri neticesinde Rıza Han geri adım attı ve cumhuriyet idaresinin kurulması engellendi.

Türkiye’deki modernleşmenin İran üzerindeki etkisine bir örnek olarak hazırlanan bu çalışma, 29 Ekim 1923’te Türkiye’de cumhuriyet ilan edildikten sonra İran’daki etkilerini konu edinmektedir. Çalışma ele alınırken Türk ve İran kaynakları temel alınmış ve inceleme bu doğrultuda yapılmaya çalışılmıştır.

1. Cumhuriyete Giden Süreçte Türkiye ve İran

Gerek Osmanlı ve gerekse İran’daki ilk modernleşme çabalarına bakıldığında siyasi kaygılar neticesinde başladığı görülmektedir. Nitekim hem Osmanlı’da hem de İran’da modernleşme, Batılı güçler karşısında alınan yenilgiler neticesinde Batı’nın askeri, siyasi ve ekonomik üstünlüklerinin kabulü sonucu başlamıştır. Her iki ülkede de

⁶ Sefai 1353, s. 149-150.

⁷ Djalili ve Kellner 2011, s.68.

⁸ Djalili ve Kellner 2011, s.68.

⁹ Amanat 1400, s.483.

¹⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2009, cilt 1, s.357.

Batılılaşma girişiminin başlamasında rol oynayan ülke Rusya oldu. Rusya'nın Osmanlı (1768-1774 ve İran (1804-1813) devletlerini ağır askeri yenilgilere uğratması, bu iki devletin de askeri yetersizlik, siyasal sorunlar ve iktisadi çöküşü içine alan birçok sorunla yüz yüze bıraktı. Bu sebeple Osmanlı ve İran devletleri, 19. yüzyılda yeniden dünyada güçlü konuma geçmek amacıyla çözüm arayışlarına giriştiler¹¹. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, Londra, Viyana, Berlin ve Paris'te elçilikler kurarken batılı kurumların da ülkeye gelmesini sağladı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda batılı fikirlerle tanışmış aydın bir zümre ortaya çıktı. Bu zümre, modernleşmenin maliye, idare, adalet gibi bütün diğer alanlara yayılmasını gerekli görüyordu. Nitekim vatandaşlara kanun önünde eşitlik, can ve mal güvelliğini vaat eden Tanzimat Fermanı (1839) bu zümrenin çabalarının sonucu olarak ortaya çıktı¹². Aynı durum İran'da da söz konusuydu. Batı ile diplomatik ilişkilerin başlamasına paralel olarak, İran'ın 1813 yılında Ruslar tarafından yenilgiye uğratılması üzerine Abbas Mirza (1789-1833)¹³, Avrupa'ya öğrenci gönderdi. Avrupa'daki fikri ve ıslahat hareketlerinden etkilenen bu öğrenciler, ülkelerine döndükten sonra fikirlerini halk arasında yaymaya başladılar. Bunun dışında batılı hocaların (özellikle Fransız hocalar) İran okullarında görev yapmaya başlamaları ve bu eğitim sırasında batıda basılan kitaplardan faydalanılması, öğrencilerin Batı medeniyeti ile tanışmasının yolunu açtı.¹⁴ Modern eğitim kurumları ve Batı ile etkileşim neticesinde İran'da kendisini "aydınlanmış düşünürler" olarak tanımlayan bir sınıf ortaya çıktı. Bu sınıf, Şah'ın mutlak hâkimiyetine değil; özgürlük, eşitlik ve insan haklarına saygı gösteriyorlardı. Aynı şekilde onların bakış açısını kutsal kitaplar veya mezhepler değil; akıl ile bilim ve onun doğal haklarla yani yurttaşların sahip oldukları haklarla ilgili köktenci kavramlar belirlerdi. Bu kavramlar daha sonra yerini demokrasi, aristokrasi, oligarşi, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, emperyalizm ve burjuvazi gibi sözcüklere bıraktı ve bu sözcükler giderek yaygınlaşmaya başladı¹⁵.

Osmanlı ve İran aydınları Batı'yı örnek alırken birbirleriyle de etkileşimleri oldu. Bilhassa Osmanlı'daki gelişmeler İran aydınlarına yol gösterici oldu. Bu etkileşim birkaç aşamada sonuç verdi. Bunlardan ilki Tanzimat Fermanı (1839), ikincisi de Kanuni Esasi'nin ilanıdır (1876). Bu iki önemli gelişme özellikle İranlı aydınlar üzerinde etkili oldu ve kendi ülkelerinde de bu ıslahatların yapılması için talepte bulunmaya başladılar¹⁶. Söz konusu etkileşimin önemli merkezi İstanbul'du. Sultan Abdülhamit'in önemli muhaliflerinden olan İttihatçıların İranlılarla etkileşimi de burada oldu. İran'daki gerek iktisadi sorunlardan ve gerekse iktidarın baskılarından kaçanlar, ülkelerini terk etmek zorunda kalıyorlardı. Ülkelerini terk edenlerin önemli uğrak noktası İstanbul'du. Fakat sadece iktisadi kaygılardan dolayı İranlılar İstanbul'u mesken tutmadılar. İranlıların

¹¹ Metin 2018, s. 86.

¹² Erkilet 2000, s. 144-145.

¹³ İran Şah'ı Feth Ali Şah'ın (1797-1834) oğlu olan Abbas Mirza, İran'da Avrupaî tarzı askeri, idari ve eğitim alanlarında gerçekleştirdiği ıslahatlarıyla bilinmektedir. Bu amaçla Abbas Mirza, İngiltere'ye öğrenci gönderirken, Ruslara karşı koyabilmek için de orduyu Batı usullerine göre eğitime çalışmıştı. Detaylı bilgi için bkz: "Abbas Mirza" 2016, s.27.

¹⁴ Karadeniz 2013, s.154-155.

¹⁵ Abrahamian 2008, s.49.

¹⁶ Zarinebaf 2008, s.212.

Türkiye 'de Cumhuriyetin İlanının İran 'daki Yansımaları

İstanbul'a akın etmelerinin başka önemli sebepleri vardı. Bunlardan birincisi, Londra ve Paris gibi önemli Avrupa kentleriyle irtibat sağlamak ve destek almak için yakın olmasıydı. İkinci sebep ise Sultan Abdülhamit'e muhalif olan ve Abdülhamit'i tahttan indirmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iş birliği yapmaktı¹⁷. Nitekim gerek bu iş birliğinin etkisi ve gerekse Kaçar Hanedanlığının İngiliz ve Ruslara verdiği imtiyazlar neticesinde İran'da derin bir hoşnutsuzluk vardı. Bu hoşnutsuzluk neticesinde çok geçmeden İran'da halk gösterileri başladı. Halkın talepleri arasında imtiyazların iptal edilmesi dışında Meşrutiyet'in ilanı da vardı ve çok geçmeden halkın talepleri doğrultusunda İran'da Meşrutiyet (1906)¹⁸ ilan edildi¹⁹. Meşrutiyet'in öncüsü İran aydınlarının amacı, modern, güçlü ve gelişmiş bir ülke inşa etmektir. Çoğu İran aydını, anayasalı, meclisli ve batılı anlamda örgütlenmiş bir devletten yanaydı. Bu amaçla da İranlı aydınlar, üç temel anlayışın yerleştirilmesini gerekli görüyorlardı: Anayasa, laiklik ve milliyetçilik. Fakat çok geçmeden Meşrutiyet hareketi İngiliz ve Rusların baskısıyla başarısız oldu²⁰.

Türkiye ve İran arasındaki etkileşimler Mustafa Kemal ve Rıza Han döneminde de devam etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal, Nisan 1920'de yeni bir devletin temellerini atarken, İran'da ise Şubat 1921'de bir darbe neticesinde Savunma Bakanı olan Rıza Han da aynı şekilde yeni bir rejime geçiş sürecini başlattı. Türkiye, Millî Mücadele yıllarında işgal güçleri ile mücadele ederken Rıza Han da ülkenin farklı bölgelerindeki isyanlarla uğraşıyordu²¹. Bu aşamada iki liderin de amacı yeni dönemde geçmiş yıllardan farklı olarak Türkiye-İran ilişkilerini geliştirmekti. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler tarihi bazı sorunlardan dolayı istenen seviyede değildi. Çok eski yıllara dayanan bu sorunlar arasında: Sünni-Şii mezhep temelli çekişmeler, İran topraklarının Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı güçleri tarafından zapt edilmesi, sınır sorunları ve buna bağlı olarak sınırlardaki Kürt, Ermeni ve Nasturilerin yarattığı sorunlar vardı. Fakat mevcut sorunlar henüz çözüme kavuşturulmamışken, ortak düşman iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Bu ortak düşman İngiltere'ydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngilizler, İran'da etkisini gösterirken gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında ve gerekse Millî Mücadele yıllarında da Türkiye'nin de en büyük düşmanlarından biri

¹⁷ Devletabadi 1952, cilt III, s.27

¹⁸ Nâsireddin Şah döneminde İngiliz ve Ruslara verilen imtiyazlar İran'da Meşrutiyet hareketinin başlamasında önemli rol oynadı. İlk olarak İngilizlere, Buşehr'den Gilan'a demiryolu inşa etme imtiyazı verildi. Fakat daha sonra bu imtiyazdan vazgeçilse de yeni imtiyazlar verilmeye devam etti. Nitekim Nâsireddin Şah, 1890'da Tütün ve Tömbeki imtiyazını İngilizlere verdi. Fakat o dönemde bu imtiyazların zararlı olduğunun farkında olmayan İran halkı bu tür konularla ilgilenmediği gibi devletin işlerini de sorgulamıyordu. Ancak zamanla ülkedeki Avrupalıların varlığının giderek arttığı farkına varan halk, bu duruma sessiz kalmadı. Bilhassa Mollaların itiraz ettiği bu durum zamanla büyük kitlelerin protestolarına sebep oldu ve Tütün imtiyazı iptal edildi. İran halkının yabancılara verilen imtiyazları ve ülkenin içinde bulunduğu karmaşa İran'da 1906 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlandı. Ayrıntılı bilgili için bkzn: Kesrevi 1319.

¹⁹ Kesrevi 1319, s.265

²⁰ Metin 2017, s.34.

²¹ Sefai 1353, s.149-150; Foltz 2022, s.99.

İngiltere'ydi. Bu sebeple İngiltere faktörü iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı.²² Ayrıca Rıza Han'ın Kaçar Hanedanlığına rağmen ülkede önemli bir güç haline gelmesi Türkiye'de dikkatle izlenirken, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'deki başarıları da Rıza Han tarafından dikkatle izleniyordu. İkili ilişkilerin başlaması noktasında her iki ülke de adım atmaya başladılar. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk 21 Haziran 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmada, " *İran'la ilişkilerde somut bir adım atmak üzere olduklarını*" söylerken²³ İran, 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini tanıdığını ve Mofakhan Eshag'ı Ankara büyükelçisi olarak atadığını açıkladı²⁴. Çok geçmeden Rıza Han'ın gayri resmi bir elçisi Mümtazü'd-Devle başkanlığında bir heyet Ankara'ya geldi (23 Haziran 1922)²⁵. İran heyeti, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Ankara'daki bütün yabancı elçilik mensuplarınca törenle karşılandı²⁶. Parlak bir törenle karşılanan Mümtazü'd-Devle verdiği bir demeçte: " *Her iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir hale geldiğini bundan böyle her iki milletin felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını*" söylüyordu²⁷. Ankara hükümeti çok geçmeden bu ziyaretin karşılığı olarak Muhittin Paşa başkanlığında bir heyeti Tahran'a gönderdi²⁸. Fakat İran, Ankara hükümetiyle ilişkilerini elçilik düzeyine yükseltirken, İstanbul hükümetiyle olan ilişkilerini de kesmedi ve elçilik statüsünü korudu²⁹. Buna karşılık 7 Ekim 1922'de Ankara hükümeti, Muhittin Paşa'yı Tahran Büyükelçisi olarak atadı³⁰.

Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler daha ılımlı bir hale geldi. Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması üzerine İran Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Kavamü's-saltana Mirza Ahmet Han, 13 Eylül 1922'de Türkiye Dışişleri Bakanlığına bir kutlama telgrafi gönderdi. Telgrafta, Türk zaferinin İran'da olağanüstü sevinç ve mutluluk yarattığını bildirdi³¹. Rıza Han'ın yaveri Amiral Salar Nizam Han başkanlığındaki bir İran heyeti de 22 Ekim'de zaferi kutlamak için Ankara'ya geldi. 2 Kasım'da Mustafa Kemal'i ziyaret eden heyet, kendisine İran hükümetinin zafer hediyesi olarak gönderdiği halı ve Kur'an-ı Kerim'i sundu³². Her ne kadar iki ülke arasında resmi ilişkiler kurulmuşsa da Mustafa Kemal'in İran'a karşı olan kuşkuları devam etmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal, 16/17 Ocak 1923'te İzmit'te gazetecilere verdiği bir demeçte: İran'la resmi ilişkilerin henüz tam netleşmediğini ve üstelik Rıza Han'ın adeta bir diktatör olduğundan bahsediyordu³³.

²² Dilan 1998, s.74.

²³ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2009, s.205.

²⁴ Çamurcu 2000, s.92.

²⁵ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2009, s.205; Dilan 1998, s.74.

²⁶ Sarıhan 1996, s.491.

²⁷ Sonyel 1991, s.232

²⁸ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2009, s.204; Çamurcu 2000, s.92.

²⁹ Sarıhan 1996, s.358.

³⁰ Çetinsaya 2000, s.781.

³¹ Sarıhan 1996, s.686.

³² Sarıhan 1996, s.770.

³³ Atatürk'ün Bütün Eserleri 2004, s.272.

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte İran ile ilişkiler henüz tam bir netlik kazanmasa da Türkiye’deki gelişmeler İran’a ulaşıyordu. Nitekim Türkiye’de henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce İran’ın İstanbul büyükelçisi İshak Han, 20 Ekim 1923’te ülkesine gönderdiği raporda Türkiye’de cumhuriyetin ilan edileceğini; yeni seçilen milletvekillerinin çoğunun halk fırkasından olduğunu; seçim sistemini ve Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanı seçileceğini bildirirken yeni kurulacak hükümetin ona karşı mesul olacağını ve bu yeni cumhuriyetin Fransa’dakine benzediğini ifade ediyordu³⁴. Çok geçmeden Türkiye’de 29 Ekim 1923’te cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanı seçildiği yabancı ülkelere notalarla bildirildi³⁵. Cumhuriyet’in ilanı yabancı ülkelere notalarla bildirildikten sonra yabancı temsilciliklerden kutlama telgrafları geldi. İran’ın İstanbul’daki büyükelçiliği, İshak Han vasıtasıyla hükümeti ve kendisi adına cumhuriyetin ilanını ve Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanı seçilmesini kutladı. İran Dışişleri Bakanı Zeka-el Mülk de Türkiye Büyükelçiliğine giderek cumhuriyetin ilanını kutladı³⁶.

2. Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Akisleri

Türkiye’de cumhuriyet ilan edildikten sonra Mustafa Kemal, Tahran Büyükelçisi Muhiddin Paşa vasıtasıyla İran’da saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilan edilmesi fikrini Rıza Han’a benimsetmeye çalıştı. Bu doğrultuda Muhiddin Paşa, birkaç kez Rıza Han’ı ziyaret ederek cumhuriyetin ilanı için teşvik etti. Muhiddin Paşa, Rıza Han’ın bu görüşmelerde cumhuriyet fikrine sıcak baktığını gördü³⁷. Ayrıca Kemalist olarak nitelendirilebilecek İranlı aydınlar da Türk modelinin taklit edilmesi konusunda kulis yapıyorlardı³⁸. Gerek Muhiddin Paşa’nın Rıza Han’a telkinleri ve gerekse halk arasında Kaçar Hanedanlığına karşı duyulan tepki İran’da etkisini göstermeye başladı. Nitekim 1923’te “*Tebriz Cumhuriyetçiler Derneği*”, Türkiye’de cumhuriyetin ilan edilmesiyle cumhuriyet hareketini destekleyen resmi bir açıklama yayınladı. Kaçar Hanedanlığının eleştirildiği bu açıklamada “*bu onur kırıcı hanedanlığın düşürülmesini yüksek sesle dünyaya ilan ettiği için*” İranlıları takdir ediyordu. Bu tür açıklamalar çok geçmeden ülke çapında yaygınlık kazandı³⁹. 1924 yılının ilk aylarında İran’da Rıza Han’ın askeri baskısı altında beşinci meclisin açılması ve Rıza Han yanlısı vekillerin çoğunlukta olması⁴⁰ dolayısıyla Rıza Han’ın Kaçar Hanedanlığını ortadan kaldırıp yerine bir cumhuriyet idaresi kurmayı planladığına dair söylentileri arttırdı⁴¹. Rıza Han’ın Ahmed Şah’ın konumunu baltalama girişimleri söylentileri daha da güçlendirdi⁴². Çünkü Meclis toplandıktan sonra Rıza Han, Kaçar Hanedanına karşı topyekûn bir mücadele başlatmıştı.

³⁴ Metin 2006, s.279.

³⁵ Metin 2006, s.294-295.

³⁶ Şimşir 2006, s.297.

³⁷ Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu 2009, s.357.

³⁸ Kashani-Sabet 2015, s.222-223.

³⁹ Kashani-Sabet 2015, s.222-223.

⁴⁰ Majd 1389, s.263.

⁴¹ Melikof 1258, s.73

⁴² Devletabadi 1952, s.345.

Nitekim Ahmet Şah'ın Avrupa'ya gitmesiyle Kaçarlılık, “hainlik” diğer bir tabirle “vatanı satma” (*vatan furushi*) ifadeleriyle eş anlamlı hale gelmişti⁴³.

Meclis, Rıza Han'ın hem eylemlerine hukuki bir boyut kazandırması için hem de kendisini desteklemesi açısından önemliydi⁴⁴. Nitekim Meclis desteğini arkasına alan Rıza Han, İran'da cumhuriyetin ilan edilmesine yönelik kampanyalara başladı. Bu kampanyayı, İranlı genç liberaller, bazı meclis üyeleri, gazeteciler, aydınlar, yerel liderler ve hatta Kaçar Hanedan ailesiyle ters düşmüş bazı hanedan üyeleri destekliyorlardı. Kampanyayı destekleyenler cumhuriyeti, ilerlemeye eşdeğer ve modernleşme ve batılılaşmaya doğru bir adım olarak görüyorlardı⁴⁵. Fakat halk tabakaları arasında Rıza Han'ın cumhuriyet idaresini, muhaliflerini zayıflatmak için bir araç olarak kullanacağı düşüncesi hâkimdi. Çünkü Rıza Han, her ne kadar belirli kesimlerin gücünü arkasına almışsa da halk tabakaları arasında henüz yeterli bir desteği yoktu⁴⁶.

Rıza Han, cumhuriyet fikrinin daha geniş bir tabana yayılması için “*İran Cumhuriyetçi Parti*” (Hizb-i Cumhuri-ye İran) adında bir parti kurdu. Aşırı milliyetçi söylemi olan bu parti, cumhuriyete gerekçe olarak Kaçarların Türklüğünü öne çıkarıyor ve cumhuriyet lehine olacak şekilde propaganda yapıyordu⁴⁷. Bu partinin programı şu şekilde idi: Monarşiyi cumhuriyete dönüştürmek, şehir eyalet yönetimi için yasal dernekler kurmak, senatoyu açmak, ilköğretimi zorunlu yapmak, ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmektir⁴⁸. Parti dışında ülkenin her tarafında “*Cumhuriyet Komiteleri*” kuruldu. Bu komiteler cumhuriyet lehinde mitinglerin organize edilmesinde önemliydiler⁴⁹. Ayrıca Cumhuriyet fikrinin halka aşılmasını amacıyla konferanslar düzenlenmeye başladı. Konferansların ana teması cumhuriyet felsefesi ve faydaları üzerineydi⁵⁰.

Rıza Han'ın çalışmaları neticesinde halkın cumhuriyet fikrine desteği artıyordu. Cumhuriyet fikrini destekleyenler arasında Meşrutiyet'in önemli şairlerinden Arif Kazvini de vardı. Kaçar karşıtlığı kervanına katılan Kazvini, Kaçar Hanedanının tahtı har vurup harman savurduğunu ve ülkeyi mahvettiğini söylüyordu. Bu sebeple Kazvini, saltanatın artık sona erdiğini söyledikten sonra Rıza Han'a desteğini sundu. Kazvin'i bir gazelinde, “*Eğer Keyhüsrev ve Cem'in tacının bir şerefi varsa, bu zavallı şah (Ahmed Şah) onların itibarına zarar verecektir*”⁵¹ diyordu. Rıza Han'a bu şekilde desteğini sunan Kazvin'i, cumhuriyet lehine düzenlenen konserler vermeye başladı. Şiir ve marşlarıyla halka seslenen Kazvin'inin konser duyuruları gazeteler aracılığıyla yapılıyordu. Kuşuş Gazetesi, 18 Şubat 1924 tarihli sayısındaki bir haberinde konserin 22 Şubat'ta Grand Hotel salonunda gerçekleşeceğini duyururken, Milli Marş'ın cumhuriyet usulüne göre

⁴³ Melikof 1258, s.73.

⁴⁴ Melikof 1258, s. 73.

⁴⁵ Garthwaite 2011, s. 208.

⁴⁶ Melikof 1258, s. 93.

⁴⁷ Metin 2006, s. 279.

⁴⁸ Melikof 1258, s. 78.

⁴⁹ Melikof 1258, s. 76.

⁵⁰ *İran-ı Azâd*, 11 Mart 1924.

⁵¹ Mirza Ebu'l Kasım Arif Kazvini 1303, s. 253.

Arif Kazvini tarafından okunacağını yazıyordu. Ayrıca Arif Kazvini’nin marşlarının her zaman bunalımlı kalpleri heyecanlandığını ve toplumun bedenine yeni bir ruh verdiğini ve şimdi Kaçar Hanedanının karanlık ve utanç verici durumunu göstermek için onun şarkılarının “ulusal izlenimleri ifade etmek için yurttaşlara vereceği en iyi hediyedir” şeklinde bahsederken bütün halkı konsere davet ediyordu⁵². Azer Gazetesi bu konserden bahsederken şarkıların cumhuriyet çerçevesinde söyleneceğini ve dünyanın tüm ülkelerine yansıtacağını yazıyordu⁵³. Şafak Sorkh Gazetesi ise, bir grup hürriyet arayıcısının ve dostlarının isteği üzerine duyarlı milli şair Arif Bey’in fikri eğilimi ve doğal arzusu ile konser verileceğini duyururken, konserin Kaçar Hanedanına karşı ulusal öfke ve kırgınlıklarıyla dolu olduğunu yazıyordu⁵⁴.

Cumhuriyet fikrine her geçen gün destek artarken halk arasında Kaçar Hanedanlığına karşı duyulan hoşnutsuzluk da devam ediyordu. Halk arasındaki bu hoşnutsuzluk çok geçmeden İran’ın birçok şehrinde protestolara sebep oldu. Protestolar, Rıza Han’ın gücünü arttırıyordu. Protestoların fitilini ateşleyen de gazetelerin attığı manşetlerdi. Gazeteler, Rıza Han’ın amacının özel bir yönetim kurmak olmadığını, asıl amacının güçlü bir ordu kurmak ve ekonomik reformlar yapmak olduğunu ve devamında monarşinin İran’ın ilerlemesinin önündeki en büyük engel olduğunu yazıyorlardı. Bu gazetelerde Ahmet Şah hedefledi. Gazeteler Ahmet Şah’a saldırırken diğer taraftan cumhuriyet propagandası yapıyorlardı. Ahmet Şah ve veliaht prensin işlerini yapmamakla suçlayan gazeteler, bütün zamanlarını şehvet ve aç gözlülükle geçirdiklerini yazıyorlardı. Ayrıca o dönem Avrupa seyahatinde olan Ahmet Şah’ın kendi ülkesinin işleriyle meşgul olmak yerine orada eğlendiğini ve Kaçar Hanedanlığının İran’ı ciddi bir şekilde iflas ettirdiğini yazdılar⁵⁵. Şah’ın Avrupa ziyareti sadece kendi ülkesinde değil, Türkiye basınında da eleştiriliyordu. Örneğin Yeni Kafkasya Mecmuası; Şah’ın tek amacının Avrupa’da para bulmak ve sermayeyi ecebi bankalarına yatırmak olduğunu yazarken savaş sonrasında İran’da kuvvetli bir kıtlığın baş gösterdiğini ve insanların sokak ortasında açlıktan öldüğünü yazıyordu⁵⁶.

Rıza Han yanlısı gazeteler, cumhuriyet fikrinin halk arasında benimsenmesi için Kaçar Hanedanlığını karalamaya devam ettiler. Manşetlerde Ahmet Şah’ın tacını Frenk şapkasıyla değiştiren gazeteler⁵⁷, İran’ın içerisinde bulunduğu mevcut durumu Kaçar sülalesine atfediyorlardı. Diğer bir kısım gazeteler ise cumhuriyet ilan edildikten sonra İranlıların da cumhuriyet idaresini kabul edeceklerini yazıyordu. Gazeteler, Ahmet Şah gidip yerine cumhuriyet ilan edilirse İran’ın hemen her yolda süratle ilerleme sağlayacağı düşüncesindeydiler. Ayrıca “*Ahmet Şah, Avrupa’da gezeceği yerde Afganistan hükümdarı Emanullah Han (1919-1929) gibi işinin başında olup memleket ile alakadar olsaydı ülkedeki vaziyeti sarsılmazdı*”⁵⁸ yorumlarını yapıyorlardı. Gazetelerde Ahmed

⁵² Kuşç, 18 Şubat 1924.

⁵³ Azer, 18 Şubat 1924.

⁵⁴ Şafak Sorkh, 2 Mart 1924.

⁵⁵ Melikof 1258, s. 74.

⁵⁶ “İran Mektupları” 1924, s. 15.

⁵⁷ “İran’da Cumhuriyet” 1924, s. 3.

⁵⁸ “İran’da Cumhuriyet” 1924, s. 3.

Şah'a yönelik saldırılar devam ederken Ahmet Şah'ın Avrupalı kadınlar arasında çekilmiş takım elbiseli ve şapkalı bir resmi yayınlandı⁵⁹. Gazeteler, bu resim üzerinden bir taraftan Şah'ı eleştirirken diğer taraftan Rıza Han'a abartılı övgüler diziyorlardı⁶⁰. Örneğin Setareh İran Gazetesi, Şah'ın Avrupa'da çekilmiş bu fotoğrafına, "böyle bir krallık saygı duyulmaya ya da savunulmaya değer mi?", "Şapkayı İslam dünyasından büyük gören genç bir padişah olabilir mi?"⁶¹ Diye sorarken Rıza Han taraftarları monarşinin değersiz kişileri iktidara taşıdığını şayet cumhuriyetçi bir idare olsaydı İran hükümetinin başında milletin güvendiği kişiler olacağını söylüyorlardı. Ayrıca cumhuriyetin hiçbir şekilde İslam'a karşı ve temelde anayasal bir monarşiden farkının olmadığını yani aynı anayasa, aynı parlamento ve aynı yönetimlerin yürürlükte olacağını söylüyorlardı. Onlara göre iki yönetim arasındaki tek farkın ise şah yerine sadece daha güvenilir ve Müslüman birinin seçilmesiydi. Seçilecek kişinin ise Kaçar Hanedanına mensup birinin olmasına gerek yoktu ve vatansever bir kişinin olması yeterliydi⁶².

Cumhuriyet kampanyaları neticesinde 1 Mart 1924'te 4000'den fazla kişinin katıldığı bir miting düzenlendi. Kadınların da yoğun olarak desteklediği bu miting farklı kesimler tarafından da desteklendi⁶³. Cumhuriyetçilerin geniş halk kitlelerini kendi lehlerine çekip tertip eyledikleri miting büyük ses getirdi. Propagandaların etkisiyle Rıza Han'ın halk arasındaki ünü de artıyordu. Rıza Han'ın hem başbakanlık hem de başkent cumhuriyet isteyen halkın mektuplarıyla doldu. Aynı şekilde şehirlerin esnaf ve pazarlarında da Rıza Han'a destek artıyordu. Mektuplarda Ahmed Şah'ın saltanatı protesto edilirken Rıza Han, başkanlığında bir cumhuriyetin kurulması isteniyordu. Hatta Ahmed Şah'a muhalif olan ve onu sevmeyen Kaçar şehzade ve ricalleri de Rıza Han'ın bu hareketini desteklediler ve Rıza Han'a mektuplar yazarak Şah'ın bir an önce indirilmesini ve cumhuriyetin ilan edilmesini istiyorlardı⁶⁴. Amacına ulaşmak için önemli olan bu gelişmeler, halk hareketlerini uzaktan izleyen Rıza Han'ı mutlu ediyordu. Ayrıca bu mitingle Rıza Han sadece ülke içerisinde destek almakla kalmadı, Rus liderler de sefaretleri vasıtasıyla Tahran'a tebrik telgrafları göndermeye başladılar. Aynı şekilde Türk gazeteleri de İran halkını tebrik ettiler⁶⁵.

Rıza Han'a destek arttıkça İran'da cumhuriyet ilan edileceğine dair söylentiler de güçlendi. Örneğin, Nasrullah Gazetesi "Cumhuriyet der İran" başlığıyla kaleme aldığı bir başyazıda Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim şeklinin muhakeme edildiğini yazıyordu. Fakat verilen yazı da cumhuriyet için "Cumhuriyeti Osmani" tabirini kullanmıştı. Ayrıca Ahmed Şah'ın uzun süre Avrupa'da kalması eleştiriliyor ve şah idaresi yerine bir "hükümeti cumhuriye" tesis edilmesi gerektiği yazılıyordu⁶⁶. Times Gazetesi'nin İran'ın Pivonyer Gazetesi'ne dayandırdığı habere göre İran'da genel görünüş tamamen

⁵⁹ *Şafakh Sorkh*, 2 Mart 1924.

⁶⁰ Zibakalam 1398, s. 168.

⁶¹ *Setareh İran*, 1 Mart 1924.

⁶² Melikof 1258, s. 75.

⁶³ Kashani-Sabet 2015, s. 224.

⁶⁴ Zibakalam 1398, s. 168.

⁶⁵ Zibakalam 1398, s. 168.

⁶⁶ *Vakit*, sene 7, sayı 21, 2 Mart 1924.

cumhuriyetin tesisi hakkındaydı. Ayrıca eski başvekillerden ve nazırlardan oluşan 40 kişi bir toplantı düzenlemişler ve toplantıda alınan karar gereğince de Rıza Han’ı ziyaret etmişlerdi. Ziyaret sırasında Rıza Han’a desteğini sunan grup, cumhuriyetin ilan edilmesinin elzem olduğunu ve Meclis’in bir cumhurbaşkanı seçmesi gerektiğini beyan etmişlerdi. Bu sırada İran’ın kuvvetli aşiretlerinden olan Bahtiyarilerin reisi de Tahran gazetelerine gönderdiği bir mektupta cumhuriyete taraftar olduğunu bildirmişti⁶⁷.

İran’da Nevruz Bayramı’nda cumhuriyetin ilan edileceği basında yazılmaya başlandı⁶⁸. Gazeteler Rıza Han’ın, Avrupa da zevk ve sefa içerisinde yaşayan şahın ülke meseleleriyle alakadar olmadığı için cumhuriyet ilan etmeğe karar verdiğini yazıyordu. O sırada Ahmed Şah Fransa’nın Niş kentinde bulunuyordu⁶⁹. Gazetelerin de yazdığı gibi Rıza Han da artık cumhuriyet fikrini iyice benimsemiş olmalı ki milletvekilleri ile yapmış olduğu toplantıda Nevruz Bayramı’nda (21 Mart 1924) gerekli değişiklikleri yaparak Cumhuriyet ilan etmeyi kararlaştırdı. Rıza Han’ın bu kararı, Türkiye’de “*İran’da Cumhuriyet İlan edilecektir*” şeklinde duyuruldu. Bu sebeple Türkiye’de, “*İran’da Cumhuriyet ilan edildi*” şeklinde haberler çıktı. Her ne kadar bu haberler gerçeği yansıtmasa da İran’da cumhuriyetin ilan edilmesi memnuniyetle karşılanıyordu. Vakıt Gazetesi, “*artık şark memleketlerinde milletlerin mukadderatı bir çiftlik idaresi halinde bir hanedan ailesine bağlı kalmaz*” diyordu. Ayrıca İranlıların eski bir hükümdar sülalesi olan Kaçar Hanedanının saltanat devresine son verdiklerini ve İran’da yeni bir yönetim olan cumhuriyet idaresi ilan edildiğini, İran’da ilan edilen cumhuriyetin bir ihtilal neticesinde değil ihtilalsiz bir şekilde vuku bulan bir inkılabın neticesinde olduğunu yazarken devamında “*Kaçar Hanedanı ailesi kökü kuruyan bir ağacın yaprakları gibi dökülmüşlerdir. İran üzerinde artık hiçbir nüfuzu kalmamış, yerlerine Rıza Han isminde kudretli bir şahsiyet geçmiştir*”⁷⁰ diyordu. Gazetelerde bu şekilde haberler çıkarken bu kararın İstanbul’daki İran sefaretinde yapılacak bir resmi kabulle İran tebaasına bildirilmesi bekleniyordu⁷¹. Nitekim Nevruz bayramı münasebetiyle İstanbul’da İran sefaretinde resmî tören yapıldı. Bu törene İran halkının ileri gelenleri, eşraf, tüccar ve İran mektebi öğrencileri katıldı. Katılımcılar, cumhuriyet lehinde tezahüratta bulundular. Sefir İshak Han ve diğer İranlı ileri gelenler kısa konuşmalar yaptılar. İshak Han, Nevruz ve cumhuriyetin ilanının aynı güne denk gelmesinden dolayı memnuniyetini dile getirdi. Ayrıca İshak Han, konuşmasında cumhuriyet idaresinden ve Başbakan Rıza Han’ın İran’da ifa ettiği hizmetlerden ve cumhuriyetin ilanı için icap eden zemini hazırlamak için büyük uğraşlar verdiğinden bahsetti⁷².

3. İran’da Cumhuriyet Fikrinin Başarısız Olması

Cumhuriyet propagandası olumlu yönde ilerlerken muhalif kesim de boş durmuyordu. Muhalif kesim arasında hanedan yanlıları, İran’ın henüz demokratik bir

⁶⁷ *Vatan*, sene 1, sayı 34, 25 Mart 1924.

⁶⁸ *İran-ı Azâd*, 11 Mart 1924.

⁶⁹ *Vatan*, sene 1, sayı 340, 20 Mart 1924,

⁷⁰ *Vakıt*, sene 7, sayı 22, 16 Mart 1924.

⁷¹ *Vatan*, sene 7, sayı 22, 21 Mart 1924.

⁷² *Vatan*, sene 1, sayı 42, 22 Mart 1924.

cumhuriyete hazır olmadığını düşünen milliyetçiler ve bu noktaya kadar Rıza Han'ı desteklemiş olan ulema vardı. Bilhassa İran toplumunda önemli bir yer teşkil eden ulema, Rıza Han ülke idaresini ele geçirmeden önce gerek dini açıdan ve gerekse hukuksal açıdan toplumda belirli yetkilere sahipti. Kaçar Hanedanlığının zayıf olan merkezi otoritesi de ulemanın toplumdaki etkisinin güçlü olmasına neden olmaktaydı⁷³. Meşrutiyet Devrimi ile gücü doruğa ulaşan ulemanın, artık toplumda birleştirici bir güçten ziyade, yönetim unsurlarının bir parçası haline gelmişti. Dolayısıyla ulema, Kaçar Hanedanının tüm keyfi ve despotik yönetimi boyunca güçlendirdiği otoritesini devlet içinde doğrudan kaybedeceği bir siyasal sistemi onaylamak istemiyordu. Ulemanın ve diğer muhalif kesimin cumhuriyete karşı çıkmalarının sebebi sadece mevcut konumlarını kaybetme korkusundan ibaret değildi. Başka bazı sebepleri vardı: Birincisi; Rusya'da gerçekleşen 1917 Bolşevik Devrimi'ydi. Ulema, cumhuriyetin Bolşevizm'e kapı aralayacağını düşünüyordu. Bu sebeple Rus hegemonyası İran'da baskın hale gelebilirdi. Nitekim Rus-İran ilişkilerinin tarihsel arka planına bakıldığında Rus hegemonyası ihtimali yüksek görülüyordu⁷⁴.

İkinci sebep; İngilizlerin o tarihe kadar olan İran'daki varlıklarının yanı sıra, Irak işgali de ülkede ses getirdi. Nitekim 1914'te İngilizler Basra'yı işgal ettikten sonra, San Remo Konferansı'nda da (18-26 Nisan 1920) Irak'ın İngiltere mandasına girmesi kararı alınmıştı. Bu karara karşı Necef merkezli din adamları, İngilizlere karşı 1920'de ayaklanma başlatmışlardı. Bu sebeple Necef'ten İran'a sürülen Şii ulema, İngiliz karşıtlığı sebebiyle batı tarzı devlet yönetimini reddediyordu. Bir diğer İngiliz karşıtlığının sebebi de Rıza Han'ın Kazak Tugayındaki yükselişinden dolayı İngiliz yanlısı olduğu yönündeydi. Dolayısıyla ulema Batı ve Batılı değerlere dair her şeyi reddediyordu. Cumhuriyet rejimi de buna dâhil olan unsurlardan biriydi⁷⁵.

Üçüncü sebep; cumhuriyet hareketinin bir Bahai komplosu olduğu inancıydı. Ulema, Muzaffereddin Şah (1896-1907) döneminde Bahauallah'ın İran'da bir cumhuriyetin kurulmasını öngördüğünü iddia ediyor: "*Yakında sizin için durum değişecek. Halk cumhuriyeti size hükmedecek*" gibi açıklamalar 1924'te cumhuriyet hareketine karşı çok etkili bir silah haline geldi ve birçok kişinin hareketin tamamının bir Bahai komplosu olduğuna inanmasına neden oldu. Bu durum Rıza Han'ın Bahai olmakla suçlanmasına yol açtı⁷⁶.

Dördüncü sebep ise; cumhuriyet konusunun aşiretler arasında nasıl karşılanacağı kaygısıydı. Saltanatın kaldırılması ve yerine bir cumhuriyet idaresinin kurulması ülkenin aşiretleri ve diğer etnisiteleri arasında nasıl bir etki yaratacağı ve ulusal birlik ve beraberliğe ne ölçüde katkı sağlayacağı belli değildi. Çünkü her durumda şah, milli birliğin sembolü sayılıyordu. Nitekim birçok aşiret her ne kadar merkeze uzak olsa da şaha nezaket ve bağlılığını gösteriyordu. Ayrıca şahın konumu şeriat açısından önemli olduğundan onun bayrağı altında toplanmak önemliydi. Genel olarak söylemek gerekirse şeriat ve saltanat yan yanaydılar. Nitekim Safeviler döneminde şah, sadece devletin

⁷³ Garthwaite 2011, s. 208.

⁷⁴ Faghfoory 1987, s. 415.

⁷⁵ Faghfoory 1987, s. 419.

⁷⁶ Majd 1389, s.275.

başkanı değil aynı zamanda İslam’ın sultanı olarak da sayılıyordu. Bu sebeple cumhuriyetin, İslam sultanının gücünü zayıflatacağı endişesi vardı⁷⁷.

Muhalifler, bu sebeplerden dolayı cumhuriyet fikrine karşı çıkarken aynı tarihlerde Türkiye’de Hilafet’in kaldırılması (3 Mart 1924) İran ulemasının muhalefetine arttırdı⁷⁸. İranlı muhaliflere göre Hilafet’in kaldırılması Türkiye’de “*Vatikan tarzı ve gayri dini siyasi bir kurumun*” ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Ayrıca onlara göre Hilafet’in kaldırılması “*dinsiz cumhuriyet*” ya da en iyi haliyle “*gayri dini hükümet*” demekti⁷⁹. Fakat Rıza Han, etkili propaganda neticesinde gücünü daha da arttırmış ve cumhuriyetin Meclis’te görüşülmesi için çalışmalarına başlamıştı. Rıza Han’ın diktatörlüğünden korkan muhalifler de buna karşı harekete geçtiler⁸⁰. Ulema içerisinde en ciddi muhalefet ülkenin saygın din adamı Seyyid Hasan Müderris’ten geldi⁸¹. Müderris, halk arasında sözüne itimat edilen önemli bir kişiydi. Meclis’te yaptığı konuşmalarıyla çevresindekileri büyüleyen bir hitabete sahipti. Halkın gözündeki çekiciliği sebebiyle yeni siyasi figürün simgesi oldu⁸². Ulemanın muhalefeti devam ederken 20 Mart 1924’te İran’da cumhuriyet idaresinin kurulmasını öneren bir yasa tasarısı meclise sunuldu. Teklif tartışmaya açıldıktan sonra ulema muhalefetine arttırdı. Cumhuriyetçiler ile muhalifler arasında sert tartışmalar başladı. Muhaliflere göre zora dayalı cumhuriyet hareketinin tek bir kişinin iradesini dayatılmasının halkın gerçek iradesinin bir tezahürü değildi. Muhalifler, vekillerin cumhuriyet lehinde oy kullanmaları halinde şiddete başvuracaklarını belirterek açıkça tehditte bulundular⁸³. Seyyid Hasan Müderris, muhalefetinin gerekçelerini şöyle açıklıyordu:

“Ben gerçek cumhuriyete karşı değilim; ama bize dayatmak istedikleri bu cumhuriyet milletin iradesine göre değil, İngilizler onu İran milletine empoze etmek ve İran’da %100 kendi ellerinde ve kendi iradeleri altında bir hükümet rejimi kurmak istiyorlar. Cumhuriyetçi aday özgürlükçü ve milliyetçi olsaydı kesinlikle ona katılırdım ve ondan hiçbir yardım esirgemezdim”⁸⁴.

Müderris, monarşi kurumuna yönelik bir saldırının kutsal şeriata saldırı olduğunu da ilan etti. Çok geçmeden Müderris’in bu muhalefeti, milletvekilleri arasında çok fazla nüfuz elde etmesini sağladı⁸⁵. Nitekim bu muhalefet sokaklara da taşdı. Parlamento Meydanı’nda öfkeli bir gösterici grup toplandı. Göstericiler, “*Kuran’ın hükümlerine uyuyoruz, cumhuriyet istemiyoruz.*”, “*İslam’a uymak istiyoruz-cumhuriyet istemiyoruz*”⁸⁶ “*Biz peygamber dini istiyoruz cumhuriyet istemiyoruz*”. “*Biz kuran ehliyiz cumhuriyet istemiyoruz*”⁸⁷ sloganları attılar. Bir gözlemciye göre bu gösterici grup arasında bazı çarşı

⁷⁷ Zibakalam 1398, s. 165.

⁷⁸ Gönlübol ve Sar 1990, s. 86.

⁷⁹ Zibakalam 1398, s. 176.

⁸⁰ Amanat 1400, s. 383.

⁸¹ Garthwaite 2011, s. 208.

⁸² Amanat 1400, s. 486.

⁸³ Majd 1389, s. 265.

⁸⁴ Nematizadeh 2016, s. 4

⁸⁵ Majd 1389, s. 265.

⁸⁶ Faghfoory 1987, s. 417.

⁸⁷ Nematizadeh 2016, s. 4.

tüccarları, esnaflar ve hatta ne anayasal monarşinin ne de cumhuriyetin ne olduğunu bilmeyen ancak ulema cumhuriyetin İslam'a karşı olduğunu ilan ettiğinde cumhuriyet karşıtlarına katılan okuma yazma bilmeyen insanlardan oluşuyordu⁸⁸. Muhalif kesim gösterisine devam ederken cumhuriyet yanlıları da Meclis'in arka tarafında toplandı. Ancak cumhuriyet taraftarları kalabalık değillerdi. Muhalefet tanıklarına göre bu kalabalığın 300 civarı kişiden oluştuğunu ve bunların çoğunun hükümet tarafından maaşları ödenen memurlar, öğretmenler, eczacılar ve sınırlı sayıda aydınlardan ibaretti⁸⁹.

Gösterilerin büyümesi üzerine polis muhaliflere müdahale etti. Fakat polisin bir mollayı dövmesi üzerine göstericiler ile polis arasında arbede yaşandı. Kargaşanın önlenmesi için hükümet olaylara müdahale etti. Rıza Han, durumu görüşmek üzere Meclis'e çağrıldı⁹⁰. Meclis'e geldikten sonra arabasının etrafı muhaliflerce sarılan Rıza Han'a taş ve başka cisimler fırlatıldı. Rıza Han, "*Kahrolsun Cumhuriyet*" çılgınlıkları arasında bir Kazak Tugayı eşliğinde Meclis'e girdi. Bu arada polis ile göstericiler arasında çatışma devam ediyordu. Polisin ateş açması sonucu birçok insan ya yaralandı ya da öldü. Bunun üzerine Rıza Han ve taraftarları muhaliflere uygulanan şiddet sebebiyle protesto edildi⁹¹. Protestoların gölgesinde Meclis'te oylama yapıldı ve 117 vekilden sadece 32'si cumhuriyet lehine oy kullandı. 57 vekil ise Ahmet Şah'ın tahttan indirilerek yerine prens Firuz Kaçar'ın tahta geçmesini istedi. Müderris'in liderliğindeki 29 üyeden oluşan muhafazakâr kanat ise cumhuriyet karşıtı blokta yer aldı⁹². Oylama yapılırken ve gösteriler devam ederken ulema, Rıza Han'a giderek "*İmam Ali ve İmam Hüseyin adına İran ülkesini cumhuriyete çevirerek bu ülkeye saygısızlık etmeyin*" diyerek yalvardılar. Hem Meclis'te cumhuriyetin reddedilmesi hem de dışarıdaki gösterilerden dolayı Rıza Han geri adım attı ve ulemanın taleplerini dikkate alacağına dair söz verdi⁹³. Rıza Han ulemaya söz verdikten sonra Meclis'i terk etmeye karar verdi. Fakat bundan önce bir konuşma yaparak halkın cumhuriyete karşı olduğunu ve halk iradesine boyun eğdiğini fakat Ahmet Şah ile çalışmanın da mümkün olmadığını söyledi⁹⁴. Bundan sonra Meclis'ten ayrılan Rıza Han, protestolar sırasında tutuklanan göstericilerin serbest bırakıldığını da duyurdu ve Tahran yakınlarındaki evine giderek 25 Mart'ta kadar burada dinlendi⁹⁵. Daha sonra Rıza Han, cumhuriyet fikrinden vazgeçtiğini açıklamasına rağmen bazı önemli din adamlarının desteğini almak ümidiyle Kum'a gitmeye karar verdi. Kum'da Hacı Mirza Hüseyin Naini ve Seyyid Ebulhasan İsfahani gibi daha önce İngilizler tarafından Irak'tan sürülmüş olan büyük âlimler vardı. Irak'a tekrar dönmek üzere İngilizlerden izin alan ulema gitmeden önce Rıza Han onlarla görüşmek istedi⁹⁶. Rıza Han'ın amacı, cumhuriyetin kutsal şeriata bir tehdit oluşturmadığına dair ulemayı ikna etmektir. Fakat Rıza Han, ulemadan cumhuriyet kampanyasını bırakması için

⁸⁸ Faghfoory 1987, s. 417-418.

⁸⁹ Nematizadeh 2016, s. 4.

⁹⁰ Faghfoory 1987, s. 417-418.

⁹¹ Amanat 1400, s. 486.

⁹² Metin 2006, s. 238.

⁹³ Majd 1389, s. 274.

⁹⁴ Uyar 2006, s. 182.

⁹⁵ Majd 1389, s. 274.

⁹⁶ Hoseyn Ber ve Heseni Fer 1396, s. 52.

Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Yansımaları

tavsiyeler aldı. Zira Kum’daki ulema da Atatürk yönetimindeki Türkiye’deki gelişmelerden tedirgin olmuştu. Bunun üzerine Rıza Han, ulemanın tavsiyesine uyarak cumhuriyet fikrinden vazgeçti⁹⁷ ve halka bir açıklama yaptı: Rıza Han açıklamasında halkın görüş ve düşüncelerine aykırı davranmanın yanlış olduğunu, esas gayesinin İslam’ın büyüklüğünü ve Müslümanların refahını muhafaza etmek, İran’ın bağımsızlığını ve milletin hâkimiyetini korumaktan ibaret olduğunu, hazreti Fatıma’nın türbesini ziyaret edip ulema ile istişare ettikten sonra cumhuriyetin ülkesi için faydalı olmadığını ve bundan sonra bütün çabasını ülkesinin bağımsızlığı yolunda harcayacağı sonucuna vardığını ve cumhuriyet fikrinden vazgeçtiğini⁹⁸ açıkladı. Rıza Han’ın bu beyanatını, Tahran ve Kum ulemasının meclise gönderdiği telgrafta: *"Cumhuriyet fikri bu ülke için kesinlikle uygun değildir. Başbakan Kum’a geldiğinde, biz kendisinden bu tahrike bir son vermesini ve halkı galeyana getirmemesini talep ettik. O da bizi kırmadı"* şeklinde yazıyordu. Bu telgraf, önde gelen üç büyük âlim Ebulhasan İsfahani, Muhammed Hüseyin Naini ve Abdülkerim Hairî’nin imzalarını taşımaktaydı⁹⁹.

30 Mart 1924 itibariyle Nevruz Bayramında ilan edilmesi beklenen cumhuriyetle ilgili haberler kesildi. Gazeteler cumhuriyet ilan edilmese de şahın iki yaşındaki oğlunun bir naiple ülkeyi yönetmesini Rıza Han’ın ilerde fikirlerini daha kolay icra edebileceği ve şayet dini zümrenin muhalefeti sonrası cumhuriyet ilan edilmezse bu şekil müracaat olunacağı ve bir müddet sonra bu çocuğun ortadan çıkarılarak cumhuriyetin ilan edilebileceğini yazdılar¹⁰⁰. Bu durum İran’da cumhuriyetin ilan edilmesi yönünde gayret eden Türkiye’yi ve bilhassa da Mustafa Kemal’i rahatsız etti. Nitekim İran meselesi ile ilgili Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), 12 Haziran 1925’te Öğretmenler Cemiyeti’nin kongresinde şu anısdan bahseder:

"...Bir gün Çankaya’da Reiscumhur Hazretlerinin sofrasında beş on arkadaşla yemek yiyorduk. Bir telgraf sureti getirip kendilerine taktim ettiler. Reiscumhur, bu telgrafi yüksek sesle okudu: ‘Serdar-ı Sipah (Rıza Han) hocalarla görüştükten sonra cumhuriyet hareketinin daha vakti gelmediğine hükmetmiş ve bu kararı ilan etmiş.’ Gazi Hazretleri, bunun üzerine hoşnutsuzluklarını ifade eden bir iki kelime söylediler” ve *"Şimdiki İran’da bir cumhuriyet hareketinde hiç kimsenin muvaffak olmasına imkân yoktur. Çünkü, orada Türk Cumhuriyeti’nin dayandığı aydın subay zümresi, tıbbiyemizin, muallim mekteplerimizin, Darülfünun şubelerinin ve Tanzimat’tan beri vücuda gelen bütün mekteplerimizin yetiştirdiği şuurlu, müdrük nesiller yoktur; bu nesiller olmasaydı, Türkiye’de cumhuriyet hareketi yapılabilir miydi?"*¹⁰¹ dediğini anlatmaktadır.

Fakat Rıza Han, cumhuriyet fikrinden vazgeçse de Mustafa Kemal, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental) Bey’e Rıza Han’a cumhuriyet lehinde telkinlerde bulunmaya devam etmesini istedi¹⁰². Bu amaçla Memduh Şevket Bey 29 Kasım 1925’te tarihinde Rıza Han ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede, Rıza Han yapılması

⁹⁷ Katouzian 2012, s. 22.

⁹⁸ *İran*, 3 Nisan 1924.

⁹⁹ Uyar 2006, s. 182.

¹⁰⁰ *Vatan*, sene 7, sayı 22 13 Nisan 1924.

¹⁰¹ *Atatürk’ün Bütün Eserleri* 2005, s. 255.

¹⁰² Şimşir 1996, s.87.

gereken pek çok iş olmasından, bu işleri yapacak insanların yokluğundan ve özellikle de İngilizlerden yakılarak cumhuriyet ilanına teşebbüs edemeyeceğini anlattı. Bunun üzerine Memduh Şevket Bey 4 Aralık 1925'te İran'da artık cumhuriyet ilanından ümidini keserek şöyle söyledi:

“Bizim için İran'ın şekli-i idaresi her ne olursa olsun müsavidir. Ben hükümeti derhal tasdik etmek için emir almışım, bu müsaade koynumdadır, fakat yeni bir sülale getirmeyiniz. Bu iyi bir şey değildir. Rıza Han sağ olduğu müddetçe şah olur. Bu da dünyanın revişine muvafiktir”¹⁰³.

12 Aralık 1925'te cumhuriyet kurmayacağına dair söz veren Rıza Han, ulemanın çoğunluğu oluşturduğu kurucu meclis tarafından 3 çekimser oya karşı 257 kabul oyuyla Ahmed Şah'ın ve Kaçar Hanedanının tahttan uzaklaştırılmasını onayladı. Böylece İran'ın yeni Şah'ı oldu¹⁰⁴. 25 Nisan 1926'da taç giyen Rıza Şah, böylece İran'da cumhuriyet rejimine geçiş umutlarını da ortadan kaldırdı. Mustafa Kemal, İran'da cumhuriyet yerine tekrar şahlığa dönüşmesi üzerine hayal kırıklığına uğrasa da Rıza Şah'a şu kutlama telgrafını gönderdi:

“Necip İran milletine karşı en samimi dostluk hisleriyle mütehasis olarak İran'ın terakki ve tecedüt yolunda layık olduğu itilayı temin edecek zaten malumum olan kudretli şahsiyetinizin Makam-ı Şahiye cülusunu memnuniyetle karşıladım. Halisane ve büyük ümitlerle tebrik ederim. İran'ın refah ve ikbali ve Zat-ı Hümayunlarının saadet ve muvaffakiyeti hakkındaki samimane temennilerimi bu müteyyemen vesile ile tekrar eylerim”¹⁰⁵.

SONUÇ

Osmanlı ve İran devletlerinin modernleşme kaygıları, ancak batı karşısında alınan yenilgiler neticesinde başlamıştır. Bu da siyasi kaygıların modernleşme üzerinde etkili olduğunun bir göstergesidir. Fakat Türkiye'de Mustafa Kemal liderliğinde yeni rejimin temelleri atıldıktan sonra ise artık modernleşme siyasi kaygılardan ziyade toplumun ilerlemesi amacıyla yapılmaya başlamıştır. Ancak aynı durum İran için geçerli değildir. Çünkü henüz İngiliz hegemonyasının sürdüğü İran'da Kaçar Hanedanlığının zayıflığından da istifade eden Azerbaycan, Gilan ve Horasan bölgelerinde isyanlar devam ediyordu. Bu durum Rıza Han'ın önünde henüz çok daha büyük engeller olduğunu gösteriyordu.

Rıza Han'ın önünde büyük engeller olsa da komşusu olduğu Türkiye'deki Mustafa Kemal'in bilhassa Millî Mücadele yıllarındaki başarıları kendisine psikolojik destek oluyordu. Nitekim Mustafa Kemal'in başarıları veya Türkiye'deki gelişmeler İran'a anında ulaşıyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal, Rıza Han için bir yol gösterici konumundaydı. Çok geçmeden Mustafa Kemal'in örnek alındığına dair ilk gelişme yaşandı. Bu gelişme 29 Ekim 1923'te Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi neticesinde oldu. Rıza Han bu amaçla İran'da da bir cumhuriyet idaresi kurma yönünde çalışmalarla

¹⁰³ Esendal 1999, s. 56.

¹⁰⁴ Gürakar 2012, s.239.

¹⁰⁵ Şimşir 1996, s. 89.

Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Yansımaları

başladı. Rıza Han’ın cumhuriyet idaresi kurma yönündeki çalışmaları ilk etapta halk arasında destek görmedi. Çünkü halka göre Rıza Han, iktidara geçmek için cumhuriyeti bir araç olarak kullanacaktı. Bu sebeple Rıza Han, halk arasında gerekli desteği görmese de çok geçmeden propagandalar neticesinde kendisine destek arttı. Fakat önündeki en büyük engel din adamlarıydı. Çünkü din adamları, İran toplumu içerisinde önemli bir konuma sahiplerdi ve bu konumlarını kaybetmeyi asla istemiyorlardı. Üstelik Rıza Han, darbe yaptığında din adamları kendisini desteklemişlerdi. Çünkü din adamları Kaçar Hanedanlığına tepkiliydiler ve onlara göre Rıza Han, ülkedeki siyasi birliği sağlayacaktı. Fakat cumhuriyet fikri ortaya atıldıktan sonra din adamlarının fikri de değişmeye başladı. Ülkedeki gerek Rus ve gerekse İngiliz hegemonyasını desteklemeyen din adamları cumhuriyetin, Rus ve İngilizlerin emellerine hizmet edeceğini düşündüler ve karşı çıktılar. Ayrıca Türkiye’de Hilafet’in kaldırılması İran’da din adamlarını daha da tedirgin etti. Çünkü onlara göre Türkiye’deki din adamlarının otoriteleri sarsılmıştı ve şayet İran’da cumhuriyet ilan edilirse aynı akıbetin kendi sonlarını hazırlayacağına inanıyorlardı.

KAYNAKLAR

a. Gazeteler

Türkiye Gazeteleri

Vakit

Vatan

İran Gazeteleri

İran-ı Azâd

Azer

İran

Kuşeş

Setareh İran

Shafak Sorkh

b. Kitap ve Makaleler

- “Abbas Mirza” 2016 *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. cilt, İstanbul.
- “İran Mektupları” 1924 *Yeni Kafkasya*, sene 1, sayı 12, 29 Mart 1924.
- “İran’da Cumhuriyet” 1924 *Yeni Kafkasya*, sene 1, Sayı 13, 1 Nisan 1924.
- Abrahamian 2008 Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (çev: Dilek), Türkiye İş Yayınları, İstanbul.
- Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2009 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (Editör: Baskın Oran), 1. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 357-370.
- Amanat 1400 Abbas Amanat, *Tarih-i İran Modern*, (Motercem: Hafez), Tehran.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri* 2004 *Atatürk’ün Bütün Eserleri 1922-1923*, 14. cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri* 2005 *Atatürk’ün Bütün Eserleri 1924-1925*, 17. cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çamurcu 2000 Kenan Çamurcu, *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Çetinsaya 2000 Gökhan Çetinsaya, “Millî Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri (1919-1925)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16. cilt, 48. sayı, s. 769-796.
- Devletabadi 1952 Yahya Devletabadi, *Târih-i Asr-i Hâzır ya Hayât-ı Yahyâ, III*. Tehran.
- Dilan 1998 Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış Politikası/Atatürk Dönemi 1923-1939*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Yansımaları

- Djalili ve Kellner 2011 Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (çev: Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erkilet 2000 Alev Erkilet, *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler, Yöneliş Yayınları*, İstanbul.
- Esendal 1999 Memduh Şevket Esendal, *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Faghfoory 1987 Mohammad H. Faghfoory, “The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 19, no. 4, s. 413-432.
- Foltz 2022 Richard Foltz, *İran Tarihi*, (çev: Hüseyin Gökalp), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Garthwaite 2011 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gönlübol ve Sar 1990 Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Gürakar 2012 Tolga Gürakar, *Türkiye ve İran- Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim, Kaynak Yayınları*, İstanbul.
- Hoseyn Ber ve Heseni Fer 1396 Mohammad Osman Hoseyn Ber ve Abdolresul Heseni Fer, “Berresi Neghşe Siyasi Ruhaniyet der Doreyi Reza Şah”, *Fesılname-yi Ulum-i Ectimai*, 78, s. 38-76.
- Karadeniz 2013 Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Kashani-Sabet 2015 Firozceh Kashani-Sabet, *Sınır Kurguları- İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, (çev: Duygu Şendağ), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Katouzian 2012 Homa Katouzian, “Rıza Şah döneminde Devlet ve Toplum”, (çev: Ö. Bircan), *Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme, Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, (Editör: T. Atabaki - E. J. Zürcher), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.13-41.
- Kesrevi 1319 Ahmet Kesrevi, *Tarih-i Meşrute İran*, İntişârât-i Emir Kebir, Tehran.
- Majd 1389 Mohammad Gholi Majd, *Ez Gajar be Pehlevi*, (Motercemin: Seyyid Reza Merzani, Mustafa Emiri), Tehran.
- Mekki, 1323 Hüseyin Mekki, *Zendegani Siyasi Sultan Ahmed Şah*, (yayın yeri yok).
- Melikof 1258 Melikof, *Esteghrari Diktatöri-yi Reza Khan der İran*, (Motercemin: Sirius İzedi), Tehran.

Kamuran KARABALIK

- Metin 2006 Celal Metin, “Türk Modernleşmesi ve İran, (1890-1936)”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Metin 2017 Celal Metin, “19. Yüzyıl Boyunca Osmanlı Topraklarındaki İranlılar ve Meşrutiyet Dönemindeki (1906-1912) Siyasi Faaliyetleri”, *Denge*, 2. Sayı, s. 29-77.
- Metin 2018 Celal Metin, “Modernleşme Perspektifinden Türkiye ve İran (1800-1941): Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme” *Denge*, (Editör: Haydar Çakmak), 5, s. 80-113.
- Mirza Ebu'l Kasım Arif Kazvini 1303 Mirza Ebu'l Kasım Arif Kazvini, *Divan*, Mashriqi, Berlin.
- Nematizadeh 2016 Nesim Nematizadeh, “Berersi Nesbet Nosaziy ve Din der İran Zemanı Pehlevi Evel (Reza Şah)”, *Sevomin Konferansı Beynolmeleli Pejuheşhayı Novin Der Modiriyet, Eghtesad ve Olum Ensani*, Gorcistan, s. 1-26.
- Sarihan 1996 Zeki Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 4. cilt, TTK Yayınları, Ankara.
- Sefai 1353 Ebrahim Sefai, Kuta-yi 1299, Esfehan.
- Sonyel 1991 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK Yayınları, Ankara.
- Şimşir 1996 Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Şimşir 2006 Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayınları, İstanbul.
- Uyar 2006 Mazlum Uyar, “Pehlevî Hânedanlığının Kuruluşu ve Rıza Şah Dönemi (1921-41) Devlet Ricâli-Ulema Münasebetleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 17, s. 173-201.
- Zarinebaf 2008 Fariba Zarinebaf, “From Istanbul to Tabriz: Modernity and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 28, No. 1, s. 154-169.
- Zibakalam 1398 Sadeg Zibakalam, *Reza Şah*, Entesharat-i Rovzaneh, Tehran.

SUMMARY

Although the foundations of modernization were laid in the 16th century in the Ottoman Empire and Iran, it began intensively in the 19th century. However, due to the geographical proximity of the Ottoman Empire to the West, the interaction with the West was more intense than with Iran. The reason why the interaction in the West was taken into account in both the Ottoman Empire and Iran was political concerns. Because the heavy military defeats of both the Ottoman Empire and Iran, especially against Russia, caused the 19th century to be troubled and difficult. The intellectuals of both countries

thought that the only way to overcome this difficult and troublesome process was to make modern transformations in accordance with the requirements of the age. For this reason, both Turkish and Iranian intellectuals took action to take Western modernization as an example. However, unlike the Ottoman Empire, Iranian intellectuals took Turkish intellectuals as an example besides Western modernization.

Although modernization efforts began intensively in Turkey and Iran in the 19th century, the real modernization took place during the reign of Mustafa Kemal and Rıza Khan. While Mustafa Kemal laid the foundations of a new regime in Turkey in April 1920, Rıza Khan also laid the foundations of a new regime in Iran in 1921. While Mustafa Kemal was struggling with the occupation forces during the years of the National Struggle, Rıza Khan was dealing with the rebellions that emerged in different regions of the country in Iran. Mustafa Kemal's achievements during the years of the National Struggle deeply affected Rıza Khan. According to him, Mustafa Kemal was a war hero and a strong-willed leader. In short, Mustafa Kemal's Turkey was a role model for Rıza Han. In this respect, the first example of the Turkish model was seen in the issue of republic.

After the republic was declared in Turkey on October 29, 1923, both Mustafa Kemal's suggestions to Rıza Khan and the discontent of the Iranian people against the Qajar Dynasty had an impact on Rıza Khan's idea of establishing a republican regime in Iran as well. Before long, the idea of overthrowing the Qajar Dynasty and establishing a republic in Iran began to spread among Rıza Khan and his supporters. According to Rıza Khan and his supporters, the biggest obstacle to Iran's progress was the monarchy. If the monarchy was abolished and a republican regime established, it would be easier for Iran to progress. For this reason, Rıza Khan and his supporters, who started propaganda in favor of the republic, managed to gather large masses around them. The republicans, who organized rallies, conferences and concerts in favor of the republic, managed to get support from every walk of life.

While the propaganda of Rıza Khan and his supporters in favor of the republic progressed positively, the opposition group led by the ulema began to make propaganda against the republic. Opponents included the clergy, nationalists who thought Iran was not yet ready for a democratic republic, and some members of the dynasty. Opponents thought that the republic was against Islam, that Russian hegemony would be effective in Iran, that it was a British-backed and Bahai conspiracy. For this reason, the proposal that came to the Parliament for the proclamation of the republic on March 21, 1924 was inconclusive as the opposition party surrounded the Parliament. Rıza Khan also published a statement, declaring that Iran is not ready for a republic yet, declaring that he gave up on this idea.